

DİLDE 'DOĞAL GELİŞME' VE 'DEVİRİM' AÇISINDAN TÜRK DİL DEVİRİMİ*

ZEYNEP KORKMAZ

1.Ş. Genel tanımı ile insan topluluklarının eseri ve belirli toplumların birer anlaşma aracı olan dil, niteliği bakımından durgun (statik) bir yapıda değildir. Çünkü o, türlü koşullar altında ve zaman içinde durmadan değişir. Ünlü Alman dilbilimcisi W. von Humboldt bu gerçeği dilin bir eser (*ergon*) değil bir faaliyet (*energia*) olduğu görüşü halinde ortaya atmış ve ispatlamıştır.¹ O, eğer dil bir eser olsaydı, hiçbir zaman kendiliğinden değişmemesi bir kez oluştuktan sonra, o durumu ile olduğu gibi kalması gerekirdi. Oysa, dil durmadan değişmekte, değişebilmektedir. O halde, dil bir eser değil bir faaliyettir, diyor. Gerçekten de öyledir. Dil değişen, değişebilen sosyal bir *canlı* varlıktır. Sosyal bir canlı varlık olduğu için de her milletin sosyal yapısına bağlı olarak değişme ve gelişebilme gücüne sahiptir. İşte bu değişme özelliği dolaşısıyla dildeki ekler, dilbilgisi öğeleri ve kelimeler genişçe süreler içinde kullanıldıkça eskirler; eskiyenleri atılır yerine yenileri alınır. Bu sebeple dilbilimciler, dili sürekli olarak yenilikler doğuran bir kaynağa benzetmişlerdir.

Yukarıda, dil, sürekli olarak değişen, değişebilen bir sosyal varlıktır dedik. Ancak, bu yargımızı verirken, dildeki değişmenin gelişigüzel olmadığını belirli ölçüler içinde yol aldığını da hemen sözlerimize eklemek zorundayız. Bu noktaya ileride yeniden dönecektir.

Dil, genel olarak iki türlü değişmeye uğrar: 1) Kendi kendine doğal olarak, 2) İnsan müdahalesi ve ona bir biçim verme yolu ile. Bunlardan

* Bu yazı 15 Mayıs 1970 tarihinde Türk Dil Kurumu'nda verilen bir konferans metnine dayanmaktadır. Genel istek üzerine yayımlanmıştır.

1 Bkz. *Gesammelte Schriften*, Band 7 (Berlin 1907), s. 46.

birincisine "doğal gelişme" veya "evrim" diyoruz. Burada "evrim" kelimesini Osm. "tekâmül" kelimesi karşılığında kullanılmaktayız. Bu açıklamadan sonra, konuyu, "dilde doğal gelişme ve devrim" biçiminde ortaya koyabiliriz. Dilde doğal gelişmenin ne olduğunu biraz daha açıklayarak tanımlamak gerekirse, bir dilin kendi yapı ve işleyişinden gelen özellikler yahut dıştan gelen doğal ve olağan etkenlerle hiçbir zorlama altında bırakılmadan, uzunca sürelerde yahut yüzyıllar boyunca kendi kendine uğramış olduğu değişme ve gelişme olaylarının tümüdür diyebiliriz. Bu genel tanımlamayı Türk diline uygulayarak bir iki örnekle açıklamağa çalışalım. Bunun için de Türkiye Türkçesi ile, Türk dilinin islâmlıktan önceki Eski Türkçe diye adlandırdığımız dönemini ele alalım: Eski Türkçede bugünkü Türkiye Türkçesine oranla birtakım değişiklikler görülür, daha eski şekiller yer alır. Kelime başlarında *g-* ve *d-* ünsüzleri bulunmaz. Bunların yerinde *k-* ve *t-* ünsüzleri vardır: *kir-*, *kör-*, *küç*; *til*, *tiz*, *teniz* gibi. Bu sesler VIII. yüzyıldan XIII yüzyıla kadar geçen süre içinde, özellikle Oğuz-Türkmen lehçeleri kolunda *fc-'den> g-'ye i-'den> d-'ye dönüşmüşlerdir*. Bu dönüşüm dilin, ses yapısı bakımından uğradığı bir değişim türüdür. Bu değişim şekil bilgisinde de olabilir: Köktürk Yazıtları'nda gelecek zaman eki *-tacı/-teçi'*dir. *Geleceğim* yerinde *kelteçi-men* denir. Uygurca'da bunun yerine *-ğayj-gey* eki geçmiş *kelgey-men* olmuştur. Eski Anadolu Türkçesinde *-ısarj-ıser* eki ile *geliser-ven*, Türkiye Türkçesinde *-acakj-ecek* eki ile *geleceğim* olmuştur. Demek oluyor ki, Türk dili gelecek zaman eki bakımından, Türkçenin VIII. yüzyıldan XX. yüzyıla kadar uzanan geniş yüzyıllar arasındaki döneminde ve belirli kollarında yine değişmelere uğramıştır. Bunu kelimelerde de görmekteyiz. Eski Türkçe'nin *sab*, *sav* kelimeleri zamanla kullanılıştan düşmüş, bugün bizde bunların yerine söz geçmiştir, *yabız* (*yabız yablak kişi*) eskiden 'kötü' anlamına gelirken, XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesinde *yavuz* biçimiyle, artık ilk anlamına büsbütün zıt olan 'iyi' anlamını kazanmıştır. Bugün de biz, *o yavuz adamdır* derken onun iyi bir kimse olduğunu belirtmek isteriz. •

Bu değişmeler içinde Türkçenin bir de gelişme yolu olmuştur: Eski Türkçe'deki *-ğaj-ge* gelecek zaman eki, Eski Anadolu Türkçe'sinde ses değişmesi ile önsesteki *ğ-jg-* ünsüzlerini yitirip *-a/-e* biçimine dönünce, bir görev dallanmasına da uğrayarak, yeni görevler yüklenmiştir. Bu yeni görevleri ile gelecek zaman ve gereklilik kipleri dışında

geniş zaman, istek ve emir kiplerini de karşılamıştır: *ere varan kız kalka kol saluban oynaya men kopuz çalam* 'ere varan kız kalksın, kol salarak oynasın, ben kopuz çalayım,²; *var ayın anı anası yanında alayın kılıç ile paralayayın, bir dahi kimse yazı yirde yoldaş koyup kaçmaya didi* 'varayım... kaçmasın dedi'³, *görevüz* 'görürüz', *kırmayasız* 'kırmayın, öldürmeyin' örneklerindeki gibi. " " ; • ' . ! : • - . : i ..

yakın, yaklaşmak kelimelerinde, bilinen belirli anlamı ile kullanılan *yak-* fiili bugünkü Anadolu ağzlarında rastladığımız *yavuklu* sözün de bir de 'sevgili, nişanlı' anlamlarını kazanmış bulunuyor, *uğrı* sözünde yalnız 'hırsız' anlamı varken, *uğrun uğrun* kelimesinde özellikle 'gizlilik' anlamı yerleşmiştir, *için için yanmak* deyimindeki *için için* kelimesinde de böyle bir gelişme söz konusudur. İşte bu gibi olaylar, Türkçede değişme ile paralel yürüyen gelişme olaylarıdır. Yalnız, gelişme olayları sırasında, eklerin ve kelimelerin görev ve anlam dallanmaları yanında, 'görev ve anlam daralmaları' da olabilmektedir. Çünkü, artık o ek ve kelimenin öteki görev veya anlamlarını karşılayacak yeni ekler ya da kelimeler türemiştir..

.....

Yukarıdaki açıklama gösteriyor ki, dilin doğal akışında değişme ile birlikte daha iyiye, daha güzele, daha zengine ve daha yeterli oluşa yönelen bir gelişme de vardır. Değişen dil gelişme özelliğini de üzerinde taşıyabileceğine göre, dilde değişme ve gelişme içice yürüyen birbirinden ayrılmaz öğeler durumundadır. Değişen bir dil aynı zamanda gelişebilen bir dildir. Dillerin doğal değişmelerinde bu iki özellik, normal koşullar altında hep yanyana ve içice yürür.

Dil sosyal ve canlı bir varlık olduğu için, ulusların kültür hayatı ve kültür düzeyi ile de yakından ilgilidir. Bu nedenle, evrim yolu ile değişen ve gelişen bir dil, bağlı bulunduğu ulusun kültür hayatındaki her türlü değişme ve gelişmenin de en iyi vansıtcısıdır. Bu durumun tabîi bir sonucu olarak da, yüksek kültür düzeylerine erişmiş ulusların yüksek birer kültür dilleri olur.

j, ' > •

Şimdi gelelim "devrim"e: 'Devrim' kelimesinin tanımını yapmadan önce, terim niteliğindeki bu kelimeyi Osmanlıca *'inkilâp'* kelimesi karşılığında kullanmış olduğumuzu belirtelim. *Devrim* kelimesi, genel anlamı ile

2 M. Ergin, *Dede Korkut Kitabı* I, TDK. Ankara 1958, s. 146-18, 19

3 Not 2'de göst. e. s. 162-14.

4 H. Kissling, *Die Sprache des 'Âsîq pašâzade*, Breslau 1936, s. 48.

Türkiye Cumhuriyeti devrimlerinin yapıcısı Atatürk tarafından şöyle tanımlanmıştır: Devrim "*Türk milletini son asırlarda geri bırakmış olan müesseseleri yıkararak, yerlerine, milletin en yüksek medenî icaplara göre ilerlemesini temin edecek yeni müesseseleri koymuş olmaktadır*" (E. Z. Karal, Atatürkten Düşünceler, S. 115). O, devrimler bütününden beklenen amacı da şu cümleler ile belirtmiştir: "*Yaptığımız ve yapmakta olduğumuz inkilâpların gayesi, Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen asri ve bütün manâ ve eşkaliyle medeni bir hey'et-i içtimaiye haline isal etmektir. İnkılabımızın umde-i asliyesi budur*" (göst. e. S. 41). Demek oluyor ki devrimlerimiz yenileşme, batılılaşma ve ileri kültür düzeyinde bir ulus olabilme yolundaki kesin atılımlar ve Türk ulusunun gelişmesine set çeken engelleri kaldırma savaşıdır.

Dil devrimini bu genel tanımlamaya göre ele alırsak diyebiliriz ki, Türk Dil Devrimi, kendi benliğine dönmüş, kendi kendine değişip gelişebilme olanağı kazanmış, millî kültür gelişmelerini kapsayabilecek, her yönden yeterli ve zengin, millî bir dil yaratabilme atılımıdır. 'Evrım' ve '•devrim' kavramlarını, birer cümle ile toparlamak gerekirse: 'evrim', dilin yüzyıllar boyunca kendi kendine değişip gelişmesi; 'devrim' ise daha kısa sürede insan eli ile değiştirilip geliştirilmesi olayıdır.

Bu açıklama bizi ister istemez, Türk dili kendi kendine yetebilen, kendi kendine gelişebilen bir dil değil mi idi ki, böyle bir müdahale yapılmıştır? sorusuna götürüyor. Bu soruyu *Dil Devrimi gerekli mi idi?* Biçiminde de ortaya atabiliriz.

Buna kısaca evet diyebiliriz. Çünkü Türk Dil Devrimi, bir fantazi olarak ileri sürülen görüşlerin yahut özel isteklerin gerçekleştirilmesi amacına dayanan bir girişim değildir. Tıpkı öteki devrimlerimizde olduğu gibi, millî ve sosyal ihtiyaçlardan doğmuş bir atılımdır, tarihî bir gereğin ifadesidir. Konuyu aydınlatabilmek için burada biriki cümlelik bir giriş yapmak zorundayız:

Dil, türlü yönlerden, türlü biçimlerde tanımlanabilir. Konumuzla olan sıkı bağlantısı dolayısıyla ve millet olma niteliğini kazanmış insan topluluklarının genel olarak, kendilerine özgü birer dilleri bulunduğu göz önüne alınarak, dil ulusal bir anlaşma aracıdır denebilir. Gerçekten de öyledir. Türkün Türkçe'si, Fransız'ın Fransızca'sı, İngiliz'in İngilizce'si, İtalyan'ın İtalyancası vardır. Dil, mademki ulusal bir anlaşma aracıdır, o halde bir millet hayatının, bir sosyal bütünün ayrılmaz bir parçasıdır.

Onun değişme ve gelişmesi, o milletin tarihi, sosyal hayatı; tarihî ve sosyal geçmişi ve kültür düzeyi ile paralel yürür. Bu nedenle, o sosyal yapıda beliren her türlü değişme ve gelişmeyi dilde de görmek olağandır. Dil her yönü ile tarihî devirlerin ve ulusal hayatın bir aynasıdır. Bu yönden yapılacak kısa bir özetleme, Türk Dil Devriminin gerekçesini bütün açıklığı ile ortaya koyar.

2.Ş. Türk ulusunun Kurtuluş Savaşı ile gerçekleştirmeğe çalıştığı bağımsızlığı bir bütün olarak ele alan ve devrimleri de bu bağımsızlık bütünü'nün birbirine geçmiş halkaları olarak kabul eden Atatürk, Dil Devrimine başlarken, Türkçenin geleceği için şu ana ilkelere dayanmıştır: 1) Türkçenin zenginliğini ve güzelliğini ortaya koyacak çalışmalar yapmak, 2) Türkçeyi Batı medeniyetinin isterlerine uygun bir kültür dili durumuna getirmek. Buna bir de 3) yazı dili ile konuşma dili arasındaki açıklığı kapatmak, noktasını ekleyebiliriz. Bu üç nokta üç temel gerçeğin ifadesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Şimdi yeniden soralım: Türkçe zenginliği ve güzelliği ortada bir dil değil mi idi ki, onun zenginliğini ve güzelliğini ortaya koyacak çalışmalar yapılsın? Batı medeniyetinin isterlerine uygun bir kültür dili değil mi idi ki, bu duruma getirilsin? Yazı dili ile konuşma dili birbirinden ayrı mı idi ki, aradaki açıklık kapatılsın? İşte, bu noktalara en kestirme yoldan verilecek karışlıklar, Türkçenin devrim öncesi durumunu ve Türk Dil Devriminin tarihî bir zaruret olduğunu ortaya koyacaktır.

Anadoluda gelişen Türk yazı dilinin tarihî dönemlerini 1) Selçuklular, 2) Anadolu Beylikleri, 3) Osmanlılar devri olmak üzere başlıca üç ayrı döneme ayırabiliriz.

Türkler XI. yüzyılda *Anadolu*'ya gelip Selçuklular devletini kurdukları zaman, artık İslâmlığı kabul etmiş müslüman bir devlet niteliği taşıyorlardı. Böylece, İslâmlıktan önceki dinlerin etkisi altında bir dereceye kadar bağlı ve ilişkili buldukları *Çin*, *Hint* v.b. kültür alanlarından ayrılmışlar, yeni bir kültür alanına girmişlerdi. Selçuklular devri, *Anadolu*'da, gelişen Türk yazı dilinin de kuruluş devridir. Bu devirde Türkçe yeni koşullara uygun edebî bir dil olma çabasıdadır. Gerçi, Türkler daha *Orta Asya*'da iken, kurulu ve gelişmiş zengin bir yazı dilleri vardı. Ancak, *Anadolu* Türkleri'nin büyük bir çoğunluğu yerleşik veya göçebe Oğuzlar'a dayanıyordu. *Anadolu*'ya, gelen Oğuzlar, XI-XIII. yüzyıllar arasında buraya kendileri ile birlikte edebî

geleneklerini de getirmişlerdi⁵. Bir dereceye, kadar *Orta-Asya* ile olan bağlantılarını da sürdürüyorlardı. Ancak, *Anadolu'ya*, gelen Oğuzlar'm *Oğuzca* özgü yazılı bir edebiyatları bulunmadığı için, Türkçenin *Anadolu* bölgesinde yeni koşullara uygun yerli bir yazı dili haline gelmesi özel bir çabayı gerektiriyordu. İşte bu çaba sırasında Türkçe, türlü engellerle karşılaşarak yol alabilmiştir, İslâmlığın kabulü ile yeni bir kültür alanına girmiş olan Oğuzlar'm Arapça ve Farsça kavramlardan yararlanmaları, bir dereceye kadar olağandır. Karşılıklı kültür alışverişlerinde bulunan, kültür alanlarını değiştiren uluslar, ister istemez bunun zorlayıcı etkisinde kalırlar. Ancak, bu etki olağan durumu ile, hiç bir zaman o ulusun kendi dilini zorlayıcı ve yıkıcı nitelikte olmaz. Kısa sürede yabancı kavramlara anadilde karşılıklar aranır. Bulunan karşılıklarla dile ve sosyal yapıya sindirilmiş ulusal bir kelime hazinesi kurulur. Türkçenin İslâmlıktan önceki Uygur dönemi bu durumun güzel bir örneğini verebilmiştir. Oysa, Anadolu Selçukluları devrindeki tutum büsbütün başka olmuştur. Selçuklular, İslâmlıkla girdikleri yeni kültür alanında, bu kültür alanının gerektirdiği dinî edebî, felsefî, bilimsel kavram ve kelimeleri kendi dillerinde yaratacakları yerde, Arap ve Fars dillerini benimsemiş, olduğu gibi kabullenme yolunu izlemişlerdir. Selçuklular'in ileri gelenleri fazla işlenmiş olan Arap ve Fars edebiyatlarını örnek tutarak, kendi eserlerini o dillerde yazmışlardır. Öyle ki, bu diller, Selçukluların devlet dili olacak kadar önem kazanmıştır. Bugün ilim alanında yürürlükte olan görüşe göre, Anadolu Selçuklularında XII. yüzyıl sonlarına kadar Arapçanın, ondan sonra da Farsçanın resmi dil olarak yerleşmesi, bu iki dilin devlet, edebiyat ve ilim dili olarak kazandığı önem, buna karşılık Türkçenin yalnız halk ile olan işlemlerde ve halka seslenen eserlerde kullanılmış olması, Türk yazı dilinin yeni koşullara göre oluşmasını ve eser verilmesini uzunca bir süre geciktirmiştir. Bununla birlikte *Anadolu'daki* edebî geleneğin, doğudan gelen yeni Oğuz ve Türkmen boylarının getirdikleri edebî geleneklerle beslenmesi, bu bölgede kendine özgü bir yazı dilinin kuruluşunu önliememiştir. Sultan Veled, Şeyyad Hamza, Ahmet Fakih, Hoca Dehhani ve Yunus Emre bu ilk dönemin temsilcileridir. Yunus'un elinde Türkçenin kazandığı söyleme gücü ve akıcılık, Selçuklu devri Türkçesi'nin niteliği üzerinde yeteri kadar bilgi verebilecek durumdadır sanırız.

5 Köprülüzade M. Fuad. *Anadoluda Türk Dili ve Edebiyatının Tekâmülün» umumî Bir Bakış*, yeni Türk Mecmuası 1944, s. 277 ve ötesi.

Selçuklular'ın parçalanmasından oluşan Anadolu Beylikleri devri, Selçuklular devrindeki dil tutumuna karşı bir uyanma ve ulusal dile dönüş devridir Arap ve Acem kültürüne yeteri kadar aşinâ olmayan veya itibar göstermeyen Oğuz ve Türkmen beylerinin, millî geleneklerine ve kendi bölge dillerine verdikleri önem, şairleri ve yazarları korumak bakımından gösterdikleri duyarlık verimini göstermiş; telif ve çeviri yolu ile yüzlerce eser ortaya konmuştur. Bu dönem bölge ağızlarının, belirli yazı geleneğine uyularak yazı diline geçirildiği dönemdir. Hele Karamanoğlu Mehmed Bey'in tutumu ve "*bundan böyle divanda, dergâhda, bargâhda, çarşıda meydanda Türk dilinden başka dille konuşulmayacaktır*" biçimindeki buyruğu ile 1277 yılında Türkçe konuşmayı zorunlu kılışı ve Türkçe'ye sahip çıkışı Türk dili tarihinde bir dönüm noktasıdır. Bu dönem, Türkçe'nin halk ve konuşma dilinden ayrılmayan, işlenip gelişerek gittikçe yeterli ve zengin bir yazı dili olma yoluna yöneldiği mutlu bir dönemdir. Ne yazık ki, bu mutlu dönem Türkçe'yi beklediği evreye ulaştırabilecek kadar uzun sürememiştir. Çünkü, XV. yüzyıl ortalarında Osmanlı devleti'nin sınırlarını genişletip, bir imparatorluğa geçişi ile paralel olarak, Türk yazı dilinin gidişinde de kısa sürede büyük değişimler olmuştur. Bu değişikliğin en önemli belirtileri saray ve aydınlar topluluğunda koyu bir *osmanh-islâm* sisteminin yer alması, Osmanlı anlayışına uygun olarak *millî şuurun* gittikçe zayıflaması, bunun yerine *din ve ümmet* duygularının yerleşmesi, Arap, Fars dillerinin Türk diline işlenmesi, Türkçe'nin yetersizliğinden söz edilerek aşağılanması biçiminde ortaya çıkmıştır. Öylesine ki, aydın çevrelerde bir eserin Arap ya da Fars dili ile yazılması bir öğünç, Türkçe yazılması ise bir utanç vesilesi oluyordu. Bu bakımdan, ancak halka seslenen eserler Türkçe yazılıyor; bunlar için özür dilendiği bile oluyordu. Bu türlü bir yol alış ile, XVI. yüzyılda Divan Edebiyatı artık oluşmasını çoktan tamamlamış sanat bakımından en yüksek noktasına ulaşmış olduğu halde, bu edebi dilin Türkçe yönü büyük bir gerilemeye uğramış ve yukarıda belirttiğimiz anlayışa uygun bir biçim almıştır. Aydınlar, yazarlar ve şairler, eserlerinde, kendi içinde güzel bir başlangıç kurmuş olan Türkçeyi geliştirme, İslâm kültürünün gerektirdiği her türlü dil malzemesini kendi dillerinin olanakları ile yaratma çabası yerine, bunları Arap ve Fars dillerinden hazırca karşılama yolunu tuttukları için, hemen bir yüzyıl içinde, Arapça ve Farsça kelimeler dilimize o kadar sokulmuştu ki; edebiyat ve yazı dili Arapça, Farsça ve Türkçe'nin karışmasından oluşmuş üçlü yapma bir dil oluvermişti. Yazıda anlamın san'at

ve kelime oyunlarına kurban edilmesi, dili çok kez aydınların ve yazarların bile anlıyamıyacağı oranda ağırlaştırmıştı. Böylece *karagöz* yerine *çeşm-i siyah*, *dudak* yerine *leb*, *yanak* yerine *ruh*, *ruhsâr*, *izâr*; *yel* yerine *nesîm*, *rüzgâr*; *göğüs* yerine *sine*, *sadr*; *parça parça olmuş göğüs* yerine *sîne-i sad-pâre*, *çaresiz gönül* yerine *dil-i biçâre*, *tasalı gönül* yerine *hâtır-ı nâşâd*, *dikenli gül* yerine *gül-i pürhâr* gibi yüzlerce kelime ve tamlama günlük konuşmalardaki kelimelerimizin bile yerlerine geçip kuruluvermiştir. Türk yazı diline Arapça ve Farsça'nın yalnız kelimeleri değil, artık birçok ek ve kuralları da girmişti. Türk, Arap ve Fars dillerinin ayrı ayrı dil ailelerinden gelmiş olmaları, onların yapı ve işleyişleri arasında bir ortaklık ve birlik kuramamıştır. Bu sebeple, dilimize girmiş ve dilin her yanına dal budak salmış olan Arapça ve Farsça kelime ve kurallar Türkçe'nin karşısına onun doğal akışını ve gelişme yolunu tıkayacak engeller hâlinde dikilivermiş ve bir süre sonra da onu kısırlaştırmıştır.

Öte yandan, XV. yüzyılın ikinci yarısından buyana, Osmanlı İmparatorluğu iki dilli bir devlet durumuna gelmişti. Bir yanda Selçuklular ve Anadolu Beylikleri devrinden başlayarak kendi doğal akışı ve gelişmesi içinde yol alan 'konuşma dili', öbür yanda, bu dilden ayrılmış olarak bütün ağırlığı ve yapmacıklığı ile yürüyen yazı dili. Bu durum şüphesiz, aydınlar topluluğu ile halkı da birbirinden ayırmıştır. Öyle ki, şairlerin, yazarların ve bilginlerin hüner göstermek istedikleri zaman bu yapma dile, öğretmek ve halka yararlı olmak istedikleri zaman da anlamı temel tutan açık Türkçe'ye başvurdukları oluyordu.

Görülüyor ki, Osmanlıca, Türkün bağrından ve Türkçenin kendi kaynağından kopup gelmiş bir dil değildi. Aksine halk ile aydınları birbirinden ayırmış, Türkçenin tabii gelişimini engellemiş ve yeterli bir kültür dili olabilme yolundaki akışını da tıkamış olan yapma, karışık bir dil niteliğinde idi. İşte Türkçe'nin yerini almış olan *Osmanlıca* Tanzimat dönemine bu özellikleri ile ulaştı.

Tanzimat döneminin üzerinde önemle durduğu konulardan biri de, yazı dilinin sadeleştirilmesidir. Çünkü, Batı kültürüne yönelmiş olan İmparatorluk'ta düşünce hayatının ilerlemesi ve millî eğitimin yayılması, ancak anlamı söyleyişe kurban etmeyen, sade bir dil kullanılması ile gerçekleşebilecekti. Bu sebeple Tanzimat döneminde dil konusu XVI—XIX yüzyıllarda olduğu gibi, yazarların istek ve eğilimlerine

yahut halka yararlı olma görüşlerine bağlı kalmamış, bilinçli bir düşünce olarak ortaya çıkmıştır. Ne var ki, bu dönemde yapılan bütün gayretler de dili yalnız *Osmanlıca* temelinde sadeleştirme yolunu izleyebilmiştir. Buna karşılık Tanzimat'la girilen Batı kültürü alanı, dilde yeni kavram ve terimleri gerektirdiğinden, dilin bu yeni kavram ve terimleri karşılayacak nitelikte olmaması, bu kez de *Osmanlıca'nın* kapılarını Batı dillerine özellikle Fransızca'ya açmıştı: *Bonsur, bonsuar, pardon, sigorta, acenta, ajans egoizm, enjeksiyon, servis, aktif, pakt, ekselans, majeste, defo, defile, faktör, aksiyon, miting, sosyete* gibi yüzlerce kelime, dilimize dalga dalga işte bu açık kapıdan girmiş olan yabancı ürünlerdir. *Tanzimat* döneminde halk dili yine konuşma dili olarak kalmış, *Osmanlıca* sanat ve bilim eserlerinin dili olmuştur.

Tanzimatı izleyen Servet-i Fünun ve Edebiyatı Cedide dönemleri, bu dönem şair ve yazarlarının san'at, dil ve üslup anlayışları yüzünden, dilin yeniden ağırlaştığı bir dönemdir. Kullandıkları dil malzemesinin durumu ve üslûba gösterilen büyük özenti sebebiyle, Tanzimat döneminde bir dereceye kadar sadeleşme yolu tutmuş olan yazı dili yeniden ağırlaştığı için bunu bir gerileme sayanlar olmuştur.

Osmanlıca'yı sadeleştirme yolunda atılan son adım Millî Edebiyat dönemine rastlar. Türk Derneği'nin, Genç Kalemler'in *Yeni Lisan* teşebbüsü, Türkçecilerin çaba ve başarıları, 2. *Meşrutiyetsin* ilânı ile milliyet ve türklük şuurunun kamçılanması, dilimizi Cumhuriyet öncesine birleştiren son sadeleştirme çabalarıdır. Ancak, Tanzimat'tan Cumhuriyet öncesi yıllara kadar uzanan bütün bu çabalar beklenen ölçüde başarıya ulaşamamıştır. Çünkü XV. yüzyılın ikinci yansından başlayarak kısa zamanda benliğini kaybetmiş olan Türk dili, Tanzimat'tan beri gösterilen çabalar ve atılımlarla pek az yol alabilmiş; daha yabancı diller boyunduruğunda bir dil olmaktan kurtulamamıştı. Türk dilinin sadeleştirilmesini savunanların kendileri bile Arapça ve Farsça'dan sıyrılmış bir *Osmanlı dili* düşünemiyorlardı. Bu konuda varılacak en ileri evre, ancak yabancı kurallardan kurtarılmış bir dil ve *istanbul* aydınlarının konuştuğu "ere sade *Osmanlıca*" diye belirtiliyordu. Türk dilini *Osmanlıca* olmaktan kurtarıp *Türkçe* yapacak girişimlere *'tasfiyecilik'* damgası basılıyordu. Kaldı ki, bir de bunların karşısına dikilen, Osmanlı-İslâm kültürü ve medrese eğitimi ile yetişmiş geleneğe bağlı *koyu Osmanlıcılar* vardı. Bunlar en sade *Osmanlıca'nın* bile karşısına dikiliyorlardı. Oysa, Batı kültürüne yönelmiş olan Türk

milletinin, Batı kültürünün isterlerine uygun bir yolda yürüyebilmesi ve üstün bir kültür düzeyine ulaşabilmesi için, ilkin kendi benliğine dönmüş, kendi kendine gelişme yolundaki pürüzleri ayıklanarak zenginleştirilmiş ulusal bir dile sahip olması gerekiyordu. Türk dilinin akışı hâlâ dik engeller karşısında yatağını değiştirmek zorunda kalıp da yolunu bulamamış bir ırmağa benziyordu. Onu eski yatağına sokup gürleştirecek sihirli bir el bekliyordu. İşte bu el ona Dil Devrimi yolu ile uzanmıştır.

Atatürk Dil devrimi ile, kendisinden 90 yıl önce başlamış olan bir akımı daha bilinçli, daha köklü ve daha yeterli bir temele oturtarak ona gerçek yönünü çizmiş olan bir devrimcidir. O, devrimcilik yönü ile, Türk dilinin tarihî ve sosyal koşullar bakımından böyle bir duruma elverişli ortama girdiğini çok iyi sezmiş ve kavramış bulunuyordu: *"Hakikî inkılâpçılar onlardır ki, terakki ve teceddüd inkılâbına sevk etmek istedikleri insanların ruh ve vicdanlarındaki temayül-i hakîkîye nüfuz etmesini bilirler. Bu münasebetle şunu da beyan edeyim ki, Türk milletinin son senelerde gösterdiği hârikaların, yaptığı siyasî ve içtimâî inkılâpların sahib-i hakîkîsi kendisidir; sizsiniz. Milletimizde bu istidat ve tekâmül mevcut olmasaydı, onu yaratmağa hiçbir kuvvet ve kudret kifayet edemezdi. Herhangi bir vazh tekâmülde bulunan bir kitle-i beşeri, bulunduğu vaziyetten kaldırıp damdan düşer gibî filân mertebe-i tekâmüle isal etmek adem-i imkânı, tabîî muhtac-ı izah değildir⁶"* diyen Atatürk bu gerçeği ne güzel anlatmıştır.

3. §. Türk Dil Devrimini gerektiren tarihî ve sosyal koşulları böylece özetledikten sonra, dildeki *doğal gelişme* ile *devrim* arasındaki normal bağlantının kurulabilmesi için, burada devrimin özü ve uygulanması ile ilgili iki ayrı görüşü de söz konusu etmek zorundayız. Bunlardan biri, zaman zaman gazete ve dergi sütunlarında, tartışmalı konuşmalar da beliren Ve Türk Dil Devrimi'nin gereksizliği sonucuna ulaşan bir görüştür. Bu görüşe göre Türkçe Tanzimat'tan buyana yeteri kadar sadeleşmiş, 150 yıldanberi işlene işlene oturmuş ve durulmuştur. O halde onu devrim yolu ile yeni ve aşın değişmelere götürmek yersizdir. Çünkü bu türlü bir elatma yalnız dilin yapısında değil dilin kendisi ile ayrılmaz bir bütün halinde olduğu milletin sosyal yapısında ve tarihî bağlantı-larında da büyük gedikler açmaktadır.

6 *Atatürkün Söylev ve Demeçleri*, C. II, TTK. Basımevi Ankara 1959, s. 214: 30 VIII. 192S tarihî Kastamonu konuşması; Enver Ziya Karal, *Atatürkten Düşünceler*, Ankara TTK. Basım 1956, s. 44.

Bu görüşte, devrimin özüne ve uygulamasına ilişkin iki ayrı nokta birbirine karıştırılmış bulunmaktadır. Türk Dil Devrimi'nin uygulaması ile ilgili bazı örneklerle dayanarak devrimin özüne inmek ve onu gereksiz bulmak, Türk Dil Devrimi'ni doğuran tarihî ve sosyal gerçeği yeteri kadar kavrayamamış olmak demektir. Millet tarihine, edebiyatına siyasî hayatına girmiştir, bir tarih olmuştur diye *özgürlük* yerine *hürriyeti*, *öğretmen* yerine *muallimdi*, *özerk* yerine *muhtariyeti* savunmak; *olumlu* yerine *'müsbeף* yahut *'positif* te, *primitif* ve *iptidai* gibi kelimelerde direnmek, bir bakıma yalancı zenginliklere aldanmak, millîlik görünüşü altında yabancı kültürlerin koruyuculuğuna sığınmak, kendi benliğini tanımamak demektir. Diller birbirine bağ kaplara benzerler. Kültür düzeyi yüksek olanlardan ötekilere doğru kendiliğinden bir akım başlar. Bir dilde Doğulu Batılı yabancı kelimelerin bizim dilimizdeki oranda çokluğu, yabancı kültürlerin o millî kültür üzerindeki egemenliklerinin açık belgeleridir. Çünkü, dil bir milletin kültür düzeyini gösteren en iyi araçtır. Ünlü dilbilimcisi W. von Humboldt'un da önemle belirttiği üzere, bir genel dilbilim gerçeğidir ki, ancak kendi diline dayanan, kendi dilinde ilerleme yapan bir millet gerçek bir kültürün, millî bir kültürün yaratıcısıdır. Atatürk bu gerçeği: "*millî his ile dil arasındaki bağ çok kuvvetlidir. Dilin millî ve zengin olması millî hissini inkişafında başlıca müessirdir*"⁷ sözleri ile dile getirmiştir. Ulusal dilin kelime hazinesine yeni Türkçe kelimeler kazandırma ve dilin anlatım gücünü geliştirme yolundaki bir akımda, uygulama ve yöntem yanlışlarına bakarak, bu akımın özüne yönelmek bilimsel bir görüşle bağdaştırmaz.

İkinci görüş, Dil Devrimini benimseyen, ancak uygulamada ölçü tanımayan bir görüştür. Bu görüşü savunanlar, bir şair, bir yazar ve bir aydın olarak yeni kelimeler yaratma ve dili zenginleştirme konusunda hiçbir kural tanımadan, dile istenildiği biçimde el atılabileceği kanaatindeydiler. Bunlara göre şairler ve yazarlar dile istedikleri biçimi verirler, gerekirse bozarlar. Arkadan gelen araştırmacılar ve bilim adamları yapılanlara kural ararlar ve bulurlar.

Aslında şairler, edipler ve yazarlar dilin malzemesini kullanmakta elbette özgürdürler. Dili bir san'at ve düşünce aracı olarak istedikleri

7 Bkz. Sadri Maksudî Arsal, *Türk Dili İçin*, Türk Ocakları İlim ve Sanat Hey'eti neşriyatından, millî seri sayı, I, 1930, kapak sabifesi ve Zeynep Korkmaz, *Türk Dilinin Tarihî Akışı İçinde Atatürk ve Dil Devrimi*, Ankara Üniv. DTCF. Yayını 1963, s. V.

biçimde kullanabilirler ve kullanmalıdırlar da. öyle ki, yeni kelimeler ve yeni olanaklarla genişletme, geliştirme ve güzelleştirme yolunda en büyük yetki ve katkı onlarındır. Güçlü şair ve yazarların elinde işlenmeyen bir dil, kurumuş bir yaprağa, ruhsuz bir kalıba benzer; gelişip güzelleşemez. Ancak, unutmamalıdır ki devrim koşulları altına girmiş olan bir dile elatmış olan bir yazar, dili artık yalnızca bir araç olarak kullanmak durumundan ayrılmış, aynı zamanda dilin yapısına ve temeline yönelmiştir. Onun için var olan malzeme yeterli değildir. Var olanların yardımı ile var olması gerekenleri türetecek ve yaratacaktır. Durum böyle olunca, dile gelişigüzel bir elatmanın yapılamıyacağını da belirtmek zorundayız. Çünkü, dil doğal olarak yol alışında gelişigüzel işleyen bir sosyal kuruluş değil, oluşması, işlemesi, değişmesi ve gelişmesi tek bir söz ile yaşaması belirli ölçülere bağlı bir sistemdir. Bu sebeptendir ki, dilbilimciler dili, tarihe bağlı, ancak doğa içindeki bir oluş olarak kabul ederler. Onun büyüme ve gelişme koşullarını bir bitkinin büyüme ve gelişme koşullarına benzetirler. Dilin metodu doğa bilimlerinin metodu olmalıdır derler. Diller doğal varlıklar olduklarından, tarih ilkelerine göre değil doğa kanunlarına göre değişirler. Tarihî ve sosyal olaylar bu değişme ve gelişmeyi belirli oranlarda etkilerler derler. Eğer dil bir sistem olmasaydı bugün *dilbilim -ve filoloji* bilimleri doğmaz, dilbilgilerinde gözümüze ilişen tanımlar yer almazdı. Dil öyle bir sistemdir ki, onun ana yapısını yöneten değişme ve gelişmeler değil, zaman zaman bu değişme ve gelişmeyi bozucu nitelikteki kural dışı olaylar bile, genel kuralın etkisinden kurtulmuş daha güçlü özel kurallara bağlıdır. Bunu küçük bir örnekle açıklamak istiyorum:

Türkçede 'dil benzeşmesi' dediğimiz pek güçlü bir ünlü uyumu kurallı vardır. Bu kurala göre bir kelimenin ilk hecesinde *a, ı, o, u* gibi kalın sıradan bir ünlü varsa, onu izleyen hecelerin ünlüleri de kalın; ilk hecede *e, i, ö, ü* gibi ince sıradan bir ünlü varsa onu izleyen hecelerin ünlüleri de ince olur. Yani, kalın ve ince sıradan ünlüler Türkçe bir kelimenin hecelerinde yanyana bulunamazlar. Ya hep kalın, ya hep ince olmak durumundadırlar: *anlat-, anlatacağım, anlatacaklarımdan; getir-, getirenler, getirenlerden misiniz?* örneklerinde görüldüğü gibi. Anadolu ağızları bu kural bakımından yazı dilinden daha da duyarlıdır. Öyle ki, bu kurala uymayan Arapça, Farsça kelimeleri bile kural dışılıktan kurtarmağa çalışmıştır: *âteş'i > ataş, filânca'yı > j'ilence. Zira'yı > lire, dükgânih > dükgen, acemVyi > acamı* yapmıştır. İşte bu değişme

Türkçenin kurallarındaki sağlamlıktan ileri gelen bir değişmedir. Durum böyle iken, bakarsınız yine aynı Anadolu ağızlarında bu güçlü olayı bozan yeni olaylar karşımıza çıkar: *ağaç* > *ayeç*, *aveç*; *arkadaş* > *arkıdeş*, *yapacak* > *yapcek* olur. O halde, yukarıda belirttiğimiz sağlam kurallılık ile kurlsızlık gibi görünen bu yeni durumu nasıl bağdaştıracamız. Acaba dil gelişigüzel bir değişmeye uğradığı için mi, bu sağlam kural dediğimiz görüntüyü bozan durumlar ortaya çıkmıştır? Bu soruyu' hayır ve asla, diye karşılayabiliriz. Çünkü *ağaç* > *ayeç*, *arkadaş* > *arkıdeş*, *yapacak* > *yapcek* değişimleri de başka bir ses değişmesi kuralı ile yönetilmiştir. Bu da *y*, *ş*, *ç*, *c* gibi diş, dişeti ünsüzlerinin kalın sıradan ünlüler üzerindeki inceltme etkileridir. 'Dildeki en az çaba' kanununa bağlıdır. Yukarıda belirttiğimiz 'dil benzeşmesi' kuralı, ünlülerin ünlüler üzerindeki etkilerinden doğan bir ses kuralıdır. Ünlü incelmeleri ise, ünsüzlerin (konsonlar) ünlüler (vokaller) üzerindeki etkisinden doğar. Eğer Türkçenin herhangi bir kolunda ya da bir ağız bölgesinde, ünsüzlerin ünlüler üzerine yapmış olduğu etki, ünlülerin biribiri üzerine yapmış olduğu etkiden daha güçlü olursa, o zaman dil benzeşmesi biçiminde ortaya çıkan genel kural yer yer bozulur ve bu ikinci, daha özel olan kural birinci kuralın üstüne çıkmış olur. İşte, bütün bu değişmelerin belirli ölçü ve kurallara bağlı oluşu onun bir sistem oluşunun ifadesidir. Türk dili bütün bu değişme ve gelişmeleri kendi kendine o kadar düzenli yürüten bir dildir ki, biz bunu günlük yaşayışımızda olağan sayar farkına bile varmayız. Bir yabancı dilci, Türkçeyi "sanki bir âlimler topluluğu kurulmuş da her noktasını inceden inceye hesaplıyarak yapmışlardır" diye nitelemiştir. Gerçekten de Türkçe bu kadar düzenli ve kurallı bir dildir. Onu yüzyılların tarihî ve sosyal sarsıntılarından sağlam olarak çıkararak da bu düzenliliğidir. Türkçe bu durumunu bir yandan yapı ve işleyişinden gelen özelliğe, bir yandan da doğal gelişmenin, dilin değişme ve ilerlemesinde sağlamış olduğu elverişli ortama borçludur. Durum böyle olunca dile yapılan elatmaların gelişigüzel değil, belirli ölçülere göre yürütülmesi gereği kendiliğinden ortaya çıkmış olur. Demek oluyor ki, yukarıda belirttiğimiz ikinci görüş de bilimsel bir dayanaktan yoksun bulunmaktır. Ayrıca, Türk Dil Devrimi'nin yol alışı da bu görüşe saptanan gelişigüzel bir uygulama, uzunca bir süre sonra, yazı dilini yalnız konuşma ve halk dilinden ayırmakla kalmaz, onu kendi kaynakları ile beslenebilme niteliğinden de uzak tutar. Bu sebeple böyle bir görüş

Türk Dil Devrimi'nin başlangıcında konmuş olan ilkelere de aykırı düşer.

Yukarıda özet olarak verdiğimiz her iki görüşü de saf dışı ettikten sonra, kendi kişisel görüşümüz odur ki, biz bugün yalnız ve yalnız Türk Dil Devrimi'nin daha başarılı sonuçlara ulaştırılmasında izlenecek yöntem üzerinde durmalıyız. Bu konuyu gereken duyarlılıkla bir süre daha tartışabiliriz. Çünkü artık bu akım *tekzib* yerine *yalanlamd'yi*, *tayyare* yerine *uçak\ muhakeme* yerine *duruşma'yı*, talebe yerine *öğrenciyi*, *netice* yerine sonuç'u, *muhit* yerine yöre'yi, *neşriyat* yerine *yayını* benimsyecek kadar benimsenmiş ve gelişmiştir. Bunlara *durum* (vaziyet), *atlım* (hamle), *tekel* (inhisar), *yükleme* (tahmil), *gezi* (seyahat), *beğeni* (rağbet), *andın* (muhtıra), *sömürge* (müstemleke), *çekimser* (müstenkif), *karişik*, *düzensiz* (müşevveş), *danışma* (müşavere), *öneri* (teklif), *önerge* (takrir), *onarım* (tamir), *ışıldak* (projektör), *söylenti* (şayia), *duraksama* (tereddüt), *bağışla-(afşet-)*, *ödenti* (aidat), *tepki* (aksülâmel), *işlem* (amekiye, muamele), *oluşum* (teşekkül), *tezelden* (acilen), *cankurtaran* (ambulans), *çıkaryol* (hal çaresi), *öngör-* (derpiş et-), *olağanüstü* (fevkalâde) gibi daha nice nicelerini ekleyebiliriz. Ancak, yöntem yanlışları dolayısıyla eleştirme konusu olmuş kelimelerimizin bulunduğunu, bunların sayısının kabarıkça olduğunu da unutmamalıyız. Bizce, Türk Dil Devrimi'nin bundan sonraki akışına yöntem (metod) üzerinde yapılacak tartışmalar ışık tutacaktır.

Burada konumuzun geliştirilmesi ile ilgili olarak karşımıza yeni bir soru daha çıkıyor. O da şudur: Madem ki, devrim yolu ile Türk diline el atmak onun işleyiş ve akışına yön vermek gerekli olmuştur ve bugün Türk Dil Devrimi ulusal bir akım haline girmek mutluluğuna erişmiştir. O halde bu akımın kendinden beklenen amaca en yüksek oranda ulaşabilmesi için izlenecek en iyi yöntem ne olmalıdır? sorusudur.

Bu soruyu sınırlayan konu, ayrı bir makaleyi dolduracak kadar geniştir. Bu sebeple, ayrıntılarını başka bir yazıya bırakarak, burada yalnız ana ilkelerini belirtmek ve birinci derecede önemli iki noktaya dokunup geçmekle yetineceğiz:

Dilimize devrim yolu ile girmiş olan kelimeler üç türdür: 1. Halk dilinden alınma kelimeler, 2) Anadolu Türkçesi'nin eski yazılı kaynaklarından alınma kelimeler, 3) yapma kelimeler. Bunlardan 1. ve 2.

sıradakiler dilimize en kolay yerleşmiş ve sinmiş olan kelimelerdir. Çünkü, bunlar dilin tarih boyunca süregelen yaşaması ve gelişmesi sırasında dilin kendi kendine yaratmış olduğu kelimelerdir. Bunların dile yerleşmemesi ve sinmemesi gibi bir durum söz konusu olamaz. Olsa olsa aydınlanmızca, zaman ayrılığı ve halk dilinin benimsenememesi gibi etkenlerle bir süre yadırganır. Ne var ki, yine de alışılır ve sindirilir. Nitekim uygulamada da böyle olmuştur, *il, ısı, deyin (akşama deyin), kuzey, güney, sonuç, yöre, nitelik, nicelik, onar-, onarım, öneri, yanıt, tartışma, tanık* gibi kelimelerimiz bu türlü kelimelerdir. Yukarıda belirttiğimiz kelimelerin üçüncü sıradan olanları ise, türkçenin türetme gücünden yararlanılarak yapılmış olan kelimelerdir. Bizim üzerinde en çok duyarlık göstermemiz gereken kelimeler de bunlardır. Çünkü, dilin bundan sonraki işleme ve gelişmesinde onu kısırlıktan kurtarıp kendi kendine yeterli, yaratıcı bir kültür dili durumuna getirebilme atılımında etken olacak kelimeler bu kelimelerdir. Bunlar Türk Dilinin besleyici öğeleridir. Bu nedenle, gerek günlük dilde kullanılacak, gerek kültür dilinde, san'at, bilim ve teknik alanlarında yer alacak yeni kelimelerimizi yaparken, bunlara yeterince bilgi ile elatmamız gerekiyor. Yeni kelimelerin yapılmasında gözönünde bulundurulacak başlıca noktalar, bunların dilin ses yapısına (phonetique), şekil yapısına (morphologie), kök ile ek arasındaki anlam ve görev ilişkilerine (anlambilim, semantique), dil estetiği ve anadil duygusu ölçülerine uygun olmalarını sağlayabilmek; işlek olmayan bırakılmış eklere yeniden canlılık verirken, bunların eski görev inceliklerini yansıtabilmelerine dikkat etmek ve yerleşebilmeleri için gerekli ortamı hazırlayabilmektir. Bunların hepsi ayrı ayrı önem taşıyan noktalardır. Ancak, kendi aralarında bir oranlama yapılsa, şekil bilgisi ve anlambilim ölçüleri ön sıraya geçerler. Çünkü şekil bilgisi bir dilin iskeleti, çatısı demektir. Bir köke Türkçenin yapı ve işleyiş kurallarına aykırı bir ek türünün getirilmesi, insan bedenindeki bir organa yanlış kaynaşmış bir kemiğe benzer. Böyle bir yanlış kaynaşma nasıl kişiyi sakatlar, onun yaşayışındaki iç ve dış düzeni bozarsa, kelime türetmelerindeki yanlış birleştirmeler de dilin yapı ve işleyişini, dolayısıyla ilerideki gelişmelerle ilgili yaratıcılığını aynı biçimde engeller. Bu noktada gösterilecek duyarlık, şimdiye deyin türetilmiş olan kelimeler arasında göze ilişen *bağıt* (akit), *öğretsel, eğitsel* (terbiyevî), *tildk, ilginç, kısırgan-* (reddet-), *ansı-*(hatırla-) *sıralaç* (musannif), *kapsa-* (ihtiva et-), *düzey, birey* gibi yanlış türetmeleri büyük oranda engelliyecektir. Şüphesiz bunlar arasında yapıları yanlış olduğu halde, tutun-

ma şansı dolayısıyla yerleşip benimsenmiş olanlar vardır. Ancak, kelimelerin tutunma şansına her zaman sağlam bir savunma aracı olarak dayanamayız. Çünkü kendi ulusal kaynaklarımızdan gelmeyen, yapma bir dil olan Osmanlıca bile tutunmuştur. Hem de 500 yıl tutunabilmiştir. Ne var ki, Türkçenin belini bükerek ve onu yıkarak. Bize düşen görev elimizden geldiğince Türkçenin tabii akışına ve kurallarına uygun kelimeler türetmektir. Kaldı ki, kelimelerin tutunma şansına dayanarak, yanlış yol izlemek mantık ilkesi ile de bağdaştırmaz.

Gelelim anlambilim ölçüsüne: Türetilen kelimelerde, anlamlar dilin kapsam (muhteva) öğeleridir. Bu bakımdan 'şekil bilgisi'nden daha ileri bir önem taşırlar. Ancak, kelimelerin anlam kuruluşlarına ekler ve kökler yardımcı oldukları için, bunlar birbirinden ayrılamazlar. Birbirlerinin bütünleyicisidirler. Ne var ki, kelimeler bir kez biçimlerini bulduktan sonra, süre içindeki gelişmelerle, yeni anlamlar, yeni kapsamlar kazanırlar. Anlam dil zenginliğinin ve bir kültür dili yaratılmanın başlıca dayanağıdır. Bu nedenle, yeni türetilen kelimelerin, anlam bakımından, atılan yabancı kelimelerin anlamlarını ve anlam inceliklerini karşılayabilecek güçte olmaları gerekir.

Bunları kâğıt üzerinde soyut görüşler olarak sıralamak kolaydır. Ancak, uygulamak ve yerine getirebilmek, güç hem de çok güç bir iştir. Ne var ki yapılamaz bir iş de değildir. Dilin kendi kendine yaratmış olduğu kelimelerin bu yönden incelenmesi, yeni türetilen kelimelere ışık tutabilecek ve yapılan kimi yanlış uygulamaları daha yeterli bir temele oturtabilecektir. Bu konu günümüzün daha, aktüel bir konusudur. Gazete ve dergi sütunlarında, bilimsel konuşmalar ve yazışmalarda sık sık yer alır: *kuşku* sözcüğü *şüph*e'yi karşılar mı? karşılamaz mı? *sebe*p yerine *neden* diyebilir miyiz? diyemez miyiz? *çık*ar ile *menfaat* arasındaki ayrılık nedir? *ya da* bağlacı *veya'yı* karşılar mı, karşılamaz mı? gibi. Dil devrimi akımında bu türlü kelimeleri savunanlar vardır, karşı koyanlar vardır. Savunanlar bunların kullanıla kullanıla anlam incelikleri kazanacakları görüşündedirler ve haklıdırlar da. Karşı koyanlar dilin kısırlaştığı kanısındadırlar. Dil devriminin amacı, dili daha yeterli, daha zengin duruma getirmektir. Oysa türetilen bir kısım yeni kelimeler, bunların atılan Arapça, Farsça, Fransızca, İngilizce karşılıklarındaki anlam inceliklerini verememişlerdir, derler. Onlar da haklıdırlar. O halde, her iki yöndekilerin de haklı oldukları yanlar bulunduğu göre, yanlışlık nerededir? Bunlar birbirleri ile neden

birleşmemektedirler. Bizce, yanlışlık uygulanan yöntemdedir. Dildeki anlambilim koşullarının yeteri kadar incelenip tanınamamış olmasındadır. Yukarıda belirttiğimiz, kelimelerin kullanıla kullanıla anlam incelikleri kazanacağı görüşü yerindedir. Çünkü dilde de böyle olmuştur. Bu görüşe karşı koyanlar, bugün günlük konuşmalarımızda yer alan beğendiğimiz bir yığın dil malzemesinin ilk anlamlarına şöyle bir göz atsalar yadırgayıp kalırlar. Günlük dilde yüzlerce kez kullandığımız *karşı* (*karşıgel-*, *karşı koy-*, *karşı karşıya otur-*) kelimesinin *karşı* kelimesinde yaşayan 'muhalafet et-, anlaşmazlık çıkar-, hile yap-, lanetle-' anlamları ile ilişkili olduğunu ve bu anlamlardaki *kar-*, fiilinden yapıldığını, *iletmek* 'götürmek' kelimesinde 'el' sözünün bulunduğunu, *ileri* kelimesinde 'memlekete doğru' anlamının var olduğunu, *yine* kelimesinde *yan-* 'geri dön-', *iste-* fiilinde *iz* anlamının temel olduğunu, *konuş-* eyleminin sözle ilgili olmayıp, *karşılıklı olarak konuş-* anlamına geldiğini ve *çocuklun* 'domuz yavrusu' demek olduğunu hangimiz düşünürüz. Düşünmeyiz, çünkü bu kelimeler yüzyıllar boyunca süregelen gelişmeleri sırasında, ilk kuruluşlarında var olan anlamları yavaş yavaş değişip gelişerek yeni birer anlama dönüşmüşler ve dile sindirilmişlerdir. Bu durum Batı dillerinde de vardır. Fransızcada 'aralık, fasıla' anlamı veren *enterval* (İnter-valle) lât. aslı ile *kazık arası* anlamındadır. İng. *examination* Fr. *examen* lat. aslı ile 'terazinin dili' demektir. Çünkü burada insanlar bilgi bakımından tartıya vurulmuştur. Dilbilimdeki '*metaphor*' olayı sebebiyle, soyut bir kavram, somut bir kavramla anlatılmıştır. Osmanlıca *imtihan* 'mihnet, eziyet ve zahmet' anlamındadır. Bu dilin felsefesi bu kelimeyi böyle görmüştür. Bizim '*tartışma*' kelimesi de *tart-* ve *tartı* ile ilgili değilmi dir? Dilimizde henüz karşılıkları bulunmamış olan *fuar* kelimesinin 'dinlenme günü, tatil günü', *dekan* kelimesinin 'onluk, onbaşı', *akademi kariyerin* de 'Akademosun koşu yeri', *semینerim*, 'fidanlık' anlamlarına geldiğini belirtmek yeterlidir sanırım.⁸ Almanlar da *radio* dememek için 'yuvarlak kıvılcım, kıvılcım tekeri' diye çevirebileceğimiz *Rundfunk*'u yapmışlardır. İşte bugün için uyarısız gibi görünen kimi kelimelerimiz de süre ile bağlı olarak aynı değişimleri geçirecekler ve anlam dolgunluğu kazanacaklardır. Dilde bunun daha başka güzel örnekleri de vardır. Divan Edebiyatı'nın değerli şairlerinden Gülşehrî, *farzet-* yerinde *öyle san-* sözünü (*eyle san ki Mekke-i kayd idesin İâlemün halkın nite sayd idesin*), Şeyhülislâm Yahya

8 Gösterilen örnekler için bkz. Suat Yakup Baydur, *Dil ve Kültür*, TDK. ikinci baskı 1964, s. 37-41.

Efe ndi, *gurur* yerine *yukarıdanhk* ve *tevazu* yerine de *aşağıdanhk* kelimelerini başarı ile kullanabilmişlerdir. Çünkü dilin doğal işleyişi bu türlü gelişmelere elverişlidir.

Gelelim kısırlaştırma görüşünde olanlara: Bunlar da görüşlerinde haklıdırlar. Çünkü türetilen kelimelerin öyleleri vardır ki, bugün için artık atılmış olan yabancı karşılığının bütün anlam inceliklerini verememektedir. *Yaşantı* 'hayatı' her yönü ile karşılayan bir kelime değildir. *Gömü* hazinenin yerini tutamamıştır. *Sebeplenmek* yerine *nedenlenmek* diyemiyoruz. Burada da yapılacak iş, bir yabancı kelimeyi atıp onun yerine yenisini koyarken, yeni kelimenin o anlam inceliklerini göstermeğe elverişli olmasına dikkat etmek, aynı söz ailesinden gelen öteki kelimeleri de gözönünde bulundurmak; gerekirse, atılan bir kelimenin anlam incelikleri için değişik kelimeleri de kullanabilmektir. Bu görüşe uygun olarak *yaşantıyı hayat* karşılığında her yerde kullanmakta direneceğimiz yerde, bunun yanında *yaşam* ve *yaşayışa* da yer verebilmeliyiz. *Gömü*'yü yalnız '*define'' için kullanıp 'hazine' için daha uygun bir kelime aramalıyız. Bu arada bizim eski metinlerimizdeki *akça* sözünün Uyg. Türkçesindeki 'hazine' demek olan *agı* sözünden çıktığını bunun yanında *barım* sözünün de bulunduğunu unutmamalıyız. Demek istiyorum ki, gerektiğinde eski kaynaklara da başvurularak hiç olmazsa yöntemce yararlanılmalıdır. 'Kelime hazinesi' için pekâlâ söz *dağarcığını* kullanabiliriz. Şu halde bir kelimeye istenilen anlam genişliğini veremediğimiz anda, o kelime üzerinde saplanıp kalmamalıyız. Yanlış uygulamalardan sakınmalıyız. Ne var ki, kısırlaşma tehlikesi dolayısıyla yöntem yanlışlarını düzelterek yerde, geriye dönüşü önermek, vaktiyle Türkçenin belini kıran tutumu benimsemek demektir.

Bütün bu saydıklarımızı bir sonuca bağlamak gerekirse, diyebiliriz ki: Üniversiteler, bilim kurulları, şairler, yazarlar ve aydın kişiler olarak uygulayacağımız yol, yeni kelimeler türetirken, dilin doğal yaşama ve gelişme koşullarına bağlı kalarak, türeteceğimiz kelimelerde bunlara uygunluk sağlayabilmektir. Dilin gelişigüzel işleyen bir canlı varlık değil, belli bir sistem olduğunu gözönünde bulundurarak, bu yöntemi tek cümle ile, dildeki *devrim* 'inkilâp' koşullarını dilin doğal yaşama ve gelişme koşullarına uydurabilmek biçiminde tanımlayabiliriz. Ancak böyle bir uygulama ile, dilimize sağlam ve başarılı bir aşu yapmış oluruz. Bu da dilin yapı ve işleyişini yeterince tanımakla gerçekleştirilebilir. Dilimize karşı yüklediğimiz sorumluluk duygusu ve gerçek dil sevgisi de böyle emreder.